

1. Μονή Κεράς Πεδιάδας Ηορκλέου. Η αφειρωτρία Καλή με την παραδοσιακή βυζαντίνη ενδυμασία. Στο κόκκινο μαντύ της, διακρίνονται τα ταβλία. Στη γρανάτζα, η κατακόρυφη ταΐνια, που θυμίζει την «πορφύρα». 14ος αι.

2. Προφήτης Ηλίας Σκαλωτής Χανίων. Ο αφειρωτής Γεώργιος Κοντολέος, με τη γυναίκα και την κόρη του. 1336 μ.Χ.

3. Ἅγιος Αθανάσιος Κεφάλη Κισάμου Χανίων. Οι αφειρωτρίες Άννα και Μοσχάννα, με δυτικό μονοκόμματο φόρεμα και στενή σκούφια στο κεφάλι. 1394 μ.Χ.

Η ενδυμασία της γυναικάς στην Κρήτη επί Βενετοκρατίας

Από το 1210, η βυζαντινή Κρήτη, γίνεται κτήση ενετική. Μέχρι το 1669, που το «Βασίλειο της Κάνδιας» καταλύεται από τους Τούρκους, η Κρήτη γνώρισε μια πολύ σημαντική ακμή, πνευματική και οικονομική, ιδιαίτερα τους δυό τελευταίους αιώνες της Βενετοκρατίας. Υποχρεωτικός σταθμός, στους δρόμους, που οδηγούσαν στην Κύπρο, Συρία, Αίγυπτο και τα τούρκικα εμπράτα της Μικρασίας, η Κρήτη είχε τον πρώτο ρόλο στην εμπορική κίνηση της ανατολικής Μεσογείου. Στα τέλη του 14ου αι., οι μεγάλες αγορές του Χάνδακα και των Χανίων, πρόσφεραν στην πελατεία τους, αρώματα, μετάξι, υφάσματα μεταξωτά, χρυσούφαντα και λινά, μπαχαρικά, μαστίχα, ζάχαρη, άλογα και σκλάδους. Από την Κρήτη, εξάγονταν δημητριακά, τυριά, κρασί, κερί και μέλι.

Κατερίνα Μυλοποταμιτάκη

Αρχαιολόγος

4. Παναγία Αγίας Παρασκευής Αμαρουσίου Ρεθύμνου. Ο αιφερώτης Γεώργιος Βαρούχας, ιερέας, με τη γυναικά του, που φορεί μεσότι φουστάνι, με φαρδιά φούστα και μαντήλα, δεμένη στον αυχένα. 1516 μ.Χ.

Πολύτιμες πιληροφορίες για τις εμπορικές σχέσεις του νησιού, δίνουν οι εμπορικοί κατάλογοι του Ενετού Βαρθολομαίου Πάλη, που εκδόθηκαν στη Βενετία το 1503. Από το Ηράκλειο, το Χάνδακα ή Κάντια, όπως λέγονταν, και τα Χανιά, εξάγονταν στην Ιταλία, τη Β. Αριρκή, την Κωνσταντινούπολη και την Κέρκυρα, τυρί, κρασί, μέλι, βαφρικές υλές υφασμάτων, που θεωρούνταν οι καλύτερες, έμπλογυπτες κασέλες, κερί, εσπεριδοειδή, βαμβάκι, λινάρι και μετάξι.

Οι ντόπιοι και Βενετοί κάτοικοι της Κρήτης, μπορούσαν ν' αγοράσουν, κωνσταντινοπόλιτικα καπνόλια υφασμάτα, εξαριετικά λινά από την Αλεξάνδρεια, λεπτά μαλλινόπαπτη Γαλλία, εσάρπες από τη Φάντρα, γυαλιστερά μεταξώπιτα από τη Λιών, υφασμάτα της Βερόνας, μαλλινόμετάζα και βελούδα, λουριάτα μεταξώπιτα, κρύσταλλα και γυαλιά, που εφτάναν από τη Βενετία. Κάθε Σάρακοπτή, οι αγορές γέμιζαν με χαθήρι, αυγόταραχο, ένρο χταπόδια, σουτιές και μαλακόστρακα, που εισάγονταν από τη Βενετία, την Κωνσταντινούπολη και την Κέρκυρα. Ο Πάντης σημειώνει, πως είχαν μεγάλη κατάνωλη, ιδιαίτερα στο Ηράκλειο, αν, δεδομένης ένταση στην αγορά.

Είναι η εποχή, που το τιμαριωτικό σύστημα έχει πλέον παρακμάσει στην Κρήτη, όπως, πολύ πριν και στη Δύση. Η βενετσάνικη και ντόπια αριστοκρατία είναι πια τάξεις ζεπεσμένες. Το εμπόριο δρισκείται στα χέρια των αστών, όχι μόνο Ενετών και Εβραιών, αλλά και Κρητών. Ο πολιτισμός του νησιού, στην περίοδο αυτή, όχις παρατηρεί στη Στυλιανός Αλεξίου, έχει κυρίως αστικό χαρακτήρα, γιατί, μόνο στις πόλεις υπήρχαν οι προϋποθέσεις πολιτιστικής ανάπτυξης. Έται η Κρήτη του 16ου και του 17ου αι., ακολουθεί μια πορεία, πνευ-

ματική και κοινωνική, λίγο καθυστερημένη, ως προς τη Δύση, αλλά παράλληλη μ' αυτήν. Αντίθετα, στην πρώτη περίοδο της Βενετοκρατίας, που έχει χαρακτήρα φεουδαρχικό και η θυλαντινή παράδοση κυριαρχεί στην πνευματική ζωή των Κρητικών, το εμπόριο δρισκεταί σχεδόν αποκλειστικά στα χέρια των Ενετών.

Παρόλα αυτά, μια τουλάχιστον μερίδα του κρητικού πληθυσμού και οι ντόπιοι αριστοκράτες, που διατηρούσαν τα φεύδα τους, με αντάλλαγμα την πίστη ή τουλάχιστον την αναχή τους στην θυλετική διοίκηση, φαινεται πιας και τότε, ζύδουσαν με μεγάλη οικονομική άνευτη. Τόση, που να μπορούν να διαθέτουν σεβαστά ποσά για τα τυπάσια τους, προκαλώντας ακόμη και προβλήματα στην κρατική οικονομία. Το 1339, οι ενετικές αρχές, απαγορεύουν στους άνδρες *οποιασδήποτε τάξεως*, να φορούν βελούδινα και χρυσούφαντα ενδυμάτα, κεντημένα με μαργαριτάρια, *μοργορένδυτα*, όπως τα λεγανούνται, που μόνον οι αυτοκράτορες, οι ευεγενεῖς κι ο ανώτεροι κήληροι, μπορούσαν να φορέσουν στο Βυζάντιο. Απαγορεύεται, επίσης, στις γυναικείς, Βενετσάνες, Κρητικές και Εβραιές, να φορούν επανωφόρια, με πολύ μακριές ουρές, στολισμένα με ακριβά κουμπήματα και χρυσοκήντημα.

Το ακριβό τυπάσιο δεν ήταν προνόμιο μόνο των αδεματούχων και των ευενέων, αλλά όλων μπορούσαν να το πληρώσουν. Και φαινεται, πως ήταν αρκετοί αυτοί, για ν' αναγκαστεί η διοίκηση να πάρει μέτρα, που, προφανώς, απέβλεπαν στην προστασία της βενετσάνικης οικονομίας μια και πολλά απ' αυτά τα είδη πολυτελείας, προέβρχονταν από περιοχές, που δεν ανήκαν στο ενετικό κράτος. Λογοτεχνικά κείμενα, διαθέσεις, πρικοσούμωφα, αναφορές ενετών αξιωματούχων, περιηγητές, αλλά και

5. Άγιος Γεώργιος Βούλας Ζητειας. Ο νεκρός Γεώργιος Σαλαμός, με τη γυναικά και το γιο του, σε μια ευτυχισμένη στιγμή της ζωής του. Η γυναίκα του φορεί φουστάν μεσάτο, με πλισσαρισμένη φουστά και καπέλλο, στρογγυλό, επιπέδο. (αριστερό τμήμα του τυμπάνου του αρκοσολίου) 1518 μ.Χ.

έγγραφα δικαστικά, που αφορούν σε κλοπές υφασμάτων και ενδυμασιών, αφενός συνθέτουν την εικόνα μιας ευημερούσας κοινωνίας, και αφετέρου αποκαλύπτουν τη σπουδαιότητα, που είχε γι' αυτή την κοινωνία η φορεσιά, δείχτης οικονομικής κατάστασης και κοινωνικής επιτυχίας. Δεν ήταν άμας σπάνιες οι περιπτώσεις, ανδρών και γυναικών, που τύνονταν πλούσια, ενώ ήταν φτωχοί. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της σκλάβας Μετενθένουτας, που έλεγε τον κύριο της, για να μπορέσει να ικανοποιηθεί το πάθος της για τις ασημένιες ζώνες. Φαινεται, πώς στην Κρήτη, δεν υπήρχαν πια οι ενδυματολογικές διακρίσεις που ήταν κατοχυρώμενες με νόμους στο Βυζάντιο. Η λέλευθη αυτού του ειδούς των διακρίσεων, χαρακτηρίζει και τη δυτική φορεσιά, που τους δύο τελευταίους αιώνες της Βενετοκρατίας, είχε παραγκώνισε εντελώς τη βυζαντινή. Στην ίδια περίοδο, εντούτοις, η κατάσταση των διαφορετική. Οι άρχοντες έχεχωριαν με το τυπάσιο τους, από τους ρακένδυτους και πειρασμένους χωρικούς. Η θυλαντινή ενδυμασία που φορούσαν οι Κρητικές στην περίοδο της Βενετοκρατίας, είναι γνωστή, από τις παραστάσεις των κητηδώνων, που πρωτοεμφανίζονται στα τέλη του 13ου αι. και σταματούν στις αρχές του 16ου. Οι παραστάσεις αώδυνται σε τοιχογραφήμένες εκκλησίες και εικονίνισσας τους ανθρώπους, που χρηματοδότησαν την ανάρχηση και τοιχογράφηση του ναού. Είναι, συνήθως, άνδρες, που συνδεύονται από τη γυναικεία και τα παιδιά τους. Οι λιγοστές αιφερώτριες, είτε ήσαν μοναχές, που μπορούσαν να διαθέσουν, όπως ήθελαν, την πειραιά, που έπαιρναν ως *προίκα*, πηγαίνοντας στο μαναστήρι, είτε γυναίκες, που υποθέτομε, πως είχαν τη θέση του

αρχηγού της οικογένειας, δηλαδή χήρες ή κόρες πρωτότοκες, χωρίς αρεσικά αδέλφια, ή τέλος, πάντων γυναίκες, που για κάποιο λόγο, δεν υποκεινταν στην έγκριση κανενάς για να διαχειριστούν τα υπάρχοντά τους.

Από τα συμβόλαια που δημοσιεύουν ο Ξανθουδίδης κι άλλοι μελετήτες, συμπερίλαβε, πώς η γυναίκα, διατρούσε και μετά το γάμο το πατρικό επίθετο και την κυριότητα της περιουσίας της, την οποία όμως διασχειρίζονταν ο άνδρας, χωρίς εντούτοις να μπορεί να την πουλήσει, δίχως τη σύμφωνη γνώμη της. Υποθέτουμε λοιπόν, πώς κι αν ακόμη, το ποσό της αφιέρωσης προέρχονταν από την περιουσία της γυναίκας, ο άνδρας, σαν διαχειριστής, πραγματοποιούσε τη διωρεά, και αναφέροταν, στην επιγραφή, ως κτήτορας, επειδή ήταν ο αρχηγός της οικογένειας.

Οι περισσότερες γυναίκες εικονίζονται στις παραστάσεις, με μια βαρύτιμη βιζαντίνη φορεσιά, που αποτελείται από τέσσερα ενδύματα. Το **υποκαριόν**, χειριδώτο ή αχειριδώτο και ποδήρες, που φοριόταν κατάσφρακα, το **καριόν**, μακρύ επίσης και χειριδώτο, με κέντημα στο μπούστο και τα μανικέτα, ένα πολύ φαρδύ ένδυμα σε σχήμα Τ, με μανίκια, που κατέληγαν σε τεράστια ποδήρησης άνοιγμα, και τέλος το **μαντύ**, ...**χλαμύς**, **έσθης κοκκινή**, ή, **ο κυκλεόδης μανδύας**, όν φορούσει για γυναίκες...», εξηγεί ο Ζυναράς, (εικ. 1-2).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δύο τελευταία εξετερικά ενδύμα-

τα, και κατ' αρχήν, το φαρδύ, σε σχήμα ταυ, που η Ευαγγελία Φραγκάκη, συμβατικά, όπως τονίζει, ονομάζει **κότα**. Το αχήμα του φορέματος αυτού, αντιτοιχεί στην περιγραφή, που κάνει ο Γεώργιος Κωνδύνης, για τη **γρανάτζα**, ένα περισκήρη καταγωγής ένδυμα, που φορούσαν οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου. Τα τεράστια μανίκια του, που φορέθηκαν πολλά στη Δύση, επινωμάθηκαν «**Παράθυρα της Κολόσσους**». Το **μαντύ**, κοκκινό επανωφόρι, σε σχήμα κόπτας, με μακριά ουρά, έχει σε μερικές αφιερώσεις, **ταβλίο**, με χροσοκέντητους δικέφαλους αετούς. Τα **ταβλία**, όπως και η «**πορφύρα**», που τη βιμιεύει η κατακόρυφη, χρυσοσκεντητή τανία, πάνω στη **γρανάτζα** των αφιερώσεων, ήταν διακριτικά των ευγενών της βιζαντινής αυτοκρατορίας. Συνέχιζαν άραγε, η «**πορφύρα**» και τα **ταβλία**, ων αποτελούσαν διακριτικά σημεία της κρητικής αριστοκρατίας, που κατάντονταν από τη βιζαντινή αυλή. Οι επιγραφές, ελάχιστα θογθούν, γιατί, σταν πρόκειται για αφιερώσεις, δεν αναφέρουν πάντα της οικογένειας τους ονόματα. Όσο για τις γυναίκες των αφιερώσεων, τις αποκαλούν απλά **σημβία**, και μερικές φορές με το βαπτιστικό. Έτσι, δεν μπορεί να διαπιστωθεί, αν, η συγκεκριμένη φορεσιά, που επιμένει τρεις αιώνες μετά την βενετική κατάκτηση, όπως δείχνουν οι παραστάσεις, πάρα την εισβολή μαλιστά της δυτικής μοδάς, γεγονός που δεν δείχνει τυχαίο, είναι προνόμιο μιας ανώτερης τάχης, ή, μπορούσε να φορείται από γυναίκες, οποιασδήποτε τά-

ης, και μόνον τα **ταβλία** και τη **πορφύρα**, έδειχναν, είτε την ισχύουσα κοινωνική τάξη της γυναικάς είτε την απώτερη ευγενή της καταγωγή, μια κι είναι γνωστό, πώς η φορειά κληρονομούνταν από μάνα σε κόρη. Η μαρτυρία του προβλεπτη, **Τσουάννες Μοτσενίγκο** (1599), σύμφωνα με την οποία, ο Ενέτος ευγενείς, άρπαξαν από τα απίτια των χωρικών, εκτός από τα αργυρά σκεύη και τα κομημάτα, τις βαρύτιμες ενδυμασίες που χρησιμοποιούσαν πάλαιστρες οι γυναίκες τους, περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράματα και οδηγεί στη σκέψη, μητρώς, επι Βενετοκρατίας, η φορειά αυτή, είχε προσλάβει τα χαρακτήρα εθνικής ενδυμασίας; Η δυτική μοδά εμφανίζεται στην Κρήτη, με τη Βενετοκρατία (εικ. 3). Η στενή γραμμή των φορεμάτων, που προβάλλουν το ανθρώπινο κορμό, αποτελεί τη θαυμή της διαφορά, από τη βιζαντινή, που χαρακτηρίζεται από ενδύματα φαρδιά. Τα φράκικα, όπως λέγονταν ρούγα, που φορούν οι τοιχογραφημένες Κρητικές, είναι αρχικά μονοκόμματα, με στενό μπούστο, μακριά εφαρμοστά μανίκια, που κουμπώνουν στο πλάι και τετράγωνο υπεκτόλε, που αποκαλύπτει λίγο τους ώμους. Η ουρά των φορεμάτων εξαφανίζεται, τα κεντήματα, σχεδόν καταργούνται και αντικαθίστανται, από πυκνοραμμένα κουμπά, στα μανίκια και το εμπροστινό κατακόρυφο άνοιγμα, που σταματά στον ομφαλό. Τα υφάσματα είναι πιο σκοτεινόχρωμα, ακόμη και μαύρα, χωρίς αυτό να σημαίνει αναγκαστικά πένθος, μια και η αφιερώτρια Άννα

6. Μιχαήλ Αρχόγγελος Μέσσα Λασκώνια Μεραμπέλλου Λασθιου. Ο αφιερωτής Μοχιώτης με ενδύμα PARTI-COLOURED. 1432 μ.Χ.

7. Μιχαήλ Αρχόγγελος Καθαλλοινά Καντάνου. Ο αφιερωτής Μελισσινός με ενδύμα PARTI-COLOURED. 1328 μ.Χ.

8. Παναγία Κερά Κριτσά Λαοπού. Η γυναίκα του αφιερωτή Μαζηζάνη με μανδήλιο. 14ος αι.

9. Αγία Παρασκευή Γαλατών Ηρακλείου. Η ασκητής αφιερωτριά προσφέρει ομοιώματα του ναού. 14ος αι.

(εικ. 3), στον Άγιο Αθανάσιο στο Κεφάλι Κισάμου, φορεί ένα λευκό δυτικό κεφαλοκάλυμμα. Οι στίχοι, εξάλλου του Στέφανου Σαχίληκην,

“... και ἡ Καλὴ ἡ Καρδανία, φορεῖ γουνέλλα μαύρη, καὶ ὁ ὄνδρας τῆς ἀκόμη ζῇ κι ἄλλον γυρεύει νάύρη

.....”
δείχνουν, πώς τα μαύρα φορέματα, δεν ήταν πάντα πενθώμα. Οπωδήποτε τα ανοικτόχρωμα δεν εγκαταλείπονται.

Το 16ο αι., ο αφιερώτριες φορούν φουστάνι κομένιο στη μέση, με ισιά ή πλισαρισμένη φούστα (εικ. 4-5), σύμφωνα με την κυριαρχή, τότε, ιταλική μόδα. Όμως τα υφόμοτα παραμένουν μονόχρωμα, εών στη Δύση, από τα μέσα του 15ου αι., αποκτούν μοτίβα και χρώματα.

Φοριέται, εντούτοις το φουστάνι, που έχει διαφορετικό χρώμα στη φουστά και το κοράκι, ή σ' ένα τμήμα του κοράκι. Η διχρωμία αυτή, υμίζει τη γοτθική μόδα των *Particولo*-*ured*, ή *Mi-Partie*, ενδυμάτων, χωρίς όμως να χέι την έντονη γεωμετρικότητα και τις οκλήρες χρωματικές αντιθέσεις της. Εξάλλου, η ενδυμασία *Parti-Coloured*, δεν φορέθηκε τουλάχιστον, από τις αφιερωτριες,

αντίθετα με τους ἄνδρες, που τη φόρεσαν από το 140 αι. μέχρι και το 15ο (εικ. 6-7).

Το 16ο αι., το *υποκαριαίο*, αναθαβιμίζεται, αποκτώντας ρόλο διακοσμητικό, ενώ το *καριόμιο* μάλλον εγκαταλείπεται. Το *πουκάμιο*, όπως λέγεται τώρα, φοριέται, κάτω από το εδερικό μεσάτο φουστάνι, που έχει πολύ φαρδιά μανικία, ανοικτά στο πλάι από τον καρπό ως τον αγκώνα. Τον διονύγμα των μανικών, κατά διαστήματα με κορδόνια, αφήνονται το μεταβατό, συνήθως ύφασμα των *χειρίδων* του πουκαμίσου, να ξεχειλίζει.

Η διητική μόδα εκτόπισε, όπως ήταν επόμενο και τα παραδοσιακά καλύμματα της κεφαλής, το *τυμπάνιο*, δηλαδή το τυρμπάν και το *μανδρίλιο*, (εικ. 1, 8), επιβάλλοντας στενές σκουφίες (εικ. 3), μαντήλες, που δένονται στον αυχένα, σχήματιστούντας τραχτηλά κάτω από το λαιμό (εικ. 4). Η μικρά στραγγουλά καπέλλα, που υμίζουν φέσι. Η βυζαντινή παράδοση θεωρούσε απαραίτητο το καλύμμα της κεφαλής, που έδειχνε, όχι μόνο τη σεμνότητα της γυναικός, αλλά και την υποταγή της στον ὄνδρα. Υπάρχουν, εντούτοις, αφιερώτριες ασκε-

πεις, εκτός από τα μικρά κορίτσια, που δεν φορούν κεφαλοκάλυμμα στις κτητορικές παραστάσεις (εικ. 9). Πάντως είναι γνωστό, ότι οι Κρητικές, από τα μέσα του 15ου αι., ὀφέντων ελευθέρα τα μαλλιά τους, στολίζοντάς τα με λουλούδια. Συνήθιζαν ακόμη πολύ, να τα ξανθίζουν με ζαφορά, που εισάγονταν στην Κρήτη, από την Κωνσταντινούπολη, την Απούλια και την Κέρκυρα.

Είναι πραγματικά ενδιαφέρον, το πόσο γρήγορα, υιωθεύνταν στην Κρήτη, η μόδα των φορεμάτων, των κοσμημάτων και ολές γενικά οι δυτικές συνήθειες, που αφορούσαν στην εμφάνιση. Το συμπέρασμα αυτό, που θυαινεί από τις παραστάσεις, επιβεβαιώνεται από τα κείμενα και τους περιηγητές, που, συχνά, μας δίδουν καταπληκτικές πληροφορίες, για τη γυναικεία ενδυμασία. Ο *Μπελάν*, για παρδείνημα, που επισκέπτεται την Κρήτη του 1546, αναφέρει, πώς οι Σφακιανές δεν επιτρέπεται ν' αποκαλύπτουν το πρόσωπο τους, έξω από το σπίτι, τις σπανίες φόρες που έβγαιναν. Φορύσαν, όμως, σαν άλλες Μινωίτισσες, ενδυμάτα, που ὀφέντων ακάλυπτο το στήθος και τους ώμους. Την ίδια πληροφορία, δίνουν, ο Melchior Vermes (1566), ο Sandys (1610) και ο Tournefort (1699), (εικ. 10), όχι μόνο για τις Σφακιανές.

Επειδή, η μαρτυρία για το ακάλυπτο στήθος, προέρχεται μόνο από περιηγητικά κείμενα, είναι πιθανό ν' αφορά στις *πολιτικές*, τις εταίρεις της εποχής, στις οποίες με μίσος αναφέρεται ο Στέφανος Σαχίλης, στο έργο του «*Αφήγησις Παράδεινος*», γιατί τον κατέστρεψαν οικονομικά και θλιβάκια. Τους περιηγητές, σκονάδισαν επι πλέον, η ελευθερία κινησιών των γυναικών και ιδιαίτερα του Χάντακα. «Ἐνας απ' αυτούς, ο William Lithgow (1609), προσπαθώντας να τις δικαιολογήσει, αποδίδει τις τρεικτικές τους δραστηριότητες, στο φυσικό περιβάλλον και στο κλίμα. Τόσο, όμως, φανερές ερωτικές επιδόσεις, που να γίνονται αντιτητές, από τους περαστικούς ένους, μόνον οι *πολιτικές* μπροσταύνανταν να έχουν. Στην Κρήτη, όπως και σ' όλα τα μέρη της Ανατολής, αναφέρει ο Προβλεπτής Ιάκωβος Φοσκορίν, (1507), ο γυναικες ζούσαν αποτραβήγμένες από την κινησιά κι ήταν κλεισμένες στα απίτια τους. Το αντίθετο θεωρούνταν κακό κι έται παντί ποτε δέν φαινόταν στους δρόμους.

Ένας άλλος περιηγητής, ο Domenico Trevisani (1508), χαρακτηρίζει τους Κρητικούς, ευγενικούς και καλοντυμένους, κι ο Sandys (1610) αναφέρει, πώς οι πλούσιοι Κρητικοί ντυνόνται όπως κι οι Βενετσάνοι ευεγενείς. Υπερβολή φαίνεται ν' αποτελεί

10. Γυνόστηθες Κρητικές. Από το βιβλίο του TOURNEFORT «RELATION D'UN VOYAGE DU LEVANT». 1699-1700.

η πληροφορία του Symon Simeonis (1322), σύμφωνα με την οποία, οι Ελλήνες του Χάντακα, φορούσαν κάπες, στολισμένες εσωτερικά, με χρυσές λάμες.

Πέρα, όμως, από τις ανακρίσεις ή τις υπερβολές των περιγραφών, είναι εξακριβωμένο, ότι η φορεσιά, καθώς και τα χρυσά κοσμήματα, αποτελούσαν, ένα πολύ σημαντικό περιουσιακό στοιχείο, και δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις, που ευσεβείς Κρητικοί και Βενετσάνοι, αφέρουν ακριβά ενδύματα σε εκκλησίες ή μοναστήρια, όπως για παράδειγμα, η Κατερούτζα Κορνάρου, που δωρίζει από μια κότα, ένα είδος επενδύτη, στην Άγια Κατερίνα τη Φραγκική και την Παναγία Ακρωτηριανή, του Ηρακλείου. Είτε, η Καρναρόλα, εσαδέλφη του ευεγένη Αντρέα Κορνάρο, που είχε δώσει τάξιμο, ένα φουστάνι από ερμέλινα, στην Παναγία του Θραψανού, ένα χωριό που θεωρείται του Πεδιάδας του Ηρακλείου, για να γίνει μια εικόνα της Κοιμήσης της Θεοτόκου. Είναι ακόμη ενδεικτικό, ότι οι γυναίκες ζήτουσαν, στις διαθήκες τους, να φυλαχτούν μετά τη θάνατο τους, ώστα τα λινά και μεταβάτω τους ρούχα, για να παραδοθούν στις κόρες τους, όταν οι τελευταίες στις ενηλικώνανταν. Παράδειγμα η Ελενέττα Ντεμέντζο, σύζυγος του ευεγένη Νικολό Μπαρμπαρίγκο, και εγγονή του Βιτσέντζου Κορνάρου, ποιητή του «Ερωτόκριτου» η οποία, επί πλέον, αποκαλύπτει στη διαθήκη της, ότι έχει αγοράσει ένα σεβαστό αριθμό κοσμημάτων, **ALLA MODA, «CAMOMENA ME TI DHIMASSI CHE INDUSTRIA MU, DHIGHOS TI MATHIS-SITU ANOTHE MU ARGHO...»**, κρυφά

από τον άνδρα της, για το συμφέρον των παιδιών τους.

Με τη δυτική μόδα, που είχε περισσότερη ποικιλία σχεδίων κι ήταν πιο περίτεχνη στη ραπτική, απ' ότι ήταν θυλάντινη, το επάγγελμα της μοδίστας, της μαστόρισσας, όπως την έγινεν, πρέπει να καθιερώθηκε και να σημάνεσε σημαντική άνοδο. Οι μαστόρισσες είχαν πιενάστατα, σταθέρες πελάσισσες, στις οποίες ήταν τόσο απαραίτητες και χρήσιμες, όσο σπουδαία υπόθεση ήταν ένα καλοράμμενο ακριβό και μοντέρνο ένδυμα. Καιμάρα, φόρα, οι σχέσεις των δύο γυναικών γίνονταν τόσο στενές και φιλικές, που η πλούσια πελάσισσα, όπως η Ελενέττα Ντεμέντζο, δεν ξήνυσε την καλή μαστόρισσα της, όταν έκανε τη διαδήκη της.

Η φορεσιά των κατοίκων της Βενετοκρατούμενης Κρήτης, γηγενών και επηλυσθών, αποτελεί ένα ανεκτίμητο υλικό για την έρευνα των συνθηκών της εποχής, των Ευκαίων περιόδων και της στάσης των Κρητικών απέναντι σ' αυτές. Η Βενετοκρατία, δεν ήταν μόνο μια περίοδος κατοχής και εξεγέρσεων, για την Κρήτη. Υπήρξε κι ένας ευτυχής υγιεινωτικός δύο λαών, με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, που αντάλλαξαν εμπνεισιών, μέσα από μια διαρκή αντιπαράθεση, – δεν σταμάτησαν ποτέ ν' αγνοούν, ο ένας των άλλων και ν' αλληλοπροφορούνταν, τονίζεις χαρακτηριστικά στο Thirieth –, εμπνεισιών, που προσάρμοσαν και εμπλούτισαν χωρίς ποτέ να ξεπουλούν στη στέρια αντιγραφή. Κι αυτό ισχύει περισσότερο για τους Κρητικούς, που μπορεί να φέρονται φράγκικα ρούχα, να σκάλισαν γοτθικά θυρώματα και αναγεννησιακές

προσόψεις, όλα προσαρμοσμένα πάντα στο κρητικό περιβάλλον, όμως ποτέ δεν εκλατινίστηκαν, αλλά διατήρησαν πειματικά την εβνική τους συνείδηση και το θρησκευτικό τους δόγμα.

Βιβλιογραφία

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΣΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ. Α' (1938) σσ. 17-81 & 186-206. Γ' (1940) σσ. 1-101 & 241-296.

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ. Θ' (1955) σσ. 379-478 ΘΗΣΑΥΡΙΣΜΑΤΑ. 7 (1970) σσ. 82-96 & 16 (1979) σσ. 208-254.

CODICI CIRUOPALATAE «DE OFFICIA LIBUS CPOLITANI ET DE OFFICIS MAGNAE ECCLESIAE LIBER», BONNAE, 1839.

G. GEROLA, «MONUMENTI VENETI NELL' ISOLA DI CREA», VENEZIA, 1908, Vol. II.

JACQUES RUPPERT «LE COSTUME: RENAISSANCE - LOUIS XII», PARIS, 1930.

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΣΠΑΝΑΚΗΣ «Μνημεία Κρητικής Ιστορίας», I (1940), III (1953).

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ «Βιβλιονιών Βιος και Πολιτισμός», Γ' (1948) & Δ' (1951).

FREDDY THRIERET «LA ROMANIE VENITIENNE AU MOYEN AGE», PARIS, 1959. JOSEPHINE PATEREK «COSTUME FOR THE THEATER», NEW YORK, 1959. ΕΥΑΓΓ. ΦΡΑΓΚΑΚΗ «Η Λαϊκή Τέχνη της Κρήτης η Γυναικεία Φορεσιά», Αθήνα, 1960.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ «Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα», Αθήνα, 1976. Α. ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ «Η Κρητική Λογοτεχνία και η Εποχή της», Αθήνα, 1985.

The Woman's Attire on Crete During Venetian Domination K. Mylopomitaki

The donors representations in wall-painted churches of Crete dating from the thirteenth to the sixteenth century, as well as written documents, such as wills and dowry agreements and finally the travellers descriptions are the sources for studying the Cretan woman's attire during the Venetian occupation of the island (1210-1669).

The Byzantine traditional attire consists of four garments, the υποκαίδιον, καμισόν, γρανάτζα, and μαντύ. Until the first decades of the fifteenth century this attire occurs remarkably often in donors representations. However, already by the late fourteenth century the Western attire appears and progressively displaces fully the Byzantine dress.